

ՄԱՐԳՍՅԱՆ ԱՆԺԵԼԱ  
(ԳԿՄԿ)

ԵԳԻՊՏԱ-ԽԵԹԱԿԱՆ ՌԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ  
ՓՈԽԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՌԱՄՁԵՍ II-Ի ՕՐՈՔ

Եգիպտա-խեթական փոխառնչությունները սկսվել են դեռևս Ք.ա. XV դարից<sup>1</sup>, որոնց մասին առաջին սկզբնաղբյուրները եգիպտական բազմաթիվ արձանագրություններն են, ինչպես նաև խեթական թագավորների տարեգրությունները:

Խեթական պետության (Խաթթի) հիմնական հակառակորդը այդ շրջանում հզորացած Միտաննին էր: Խեթական Թուդիսալիյա II (Ք.ա. մոտ 1460-1440 թթ.) թագավորը իր կառավարման ընթացքում նվաճում է գրեթե ողջ Փոքր Ասիա թերակղզին, հաղթում Միտաննիին, նվաճում Կիցցուվաստնան, որի հետ կնքված պայմանագրի համաձայն այս երկիրը դառնում է խեթերից կախյալ թագավորություն: Խեթերի հաջորդությանը, ըստ էության, նպաստում են Եգիպտոսի փարավոն Թութմոս III-ի (Ք.ա. 1479-1425 թթ.) արշավանքները Միտաննիի դեմ, որոնք հանգեցնում են վերջինիս թուլացմանը<sup>2</sup>: Խաթթիի համար իրավիճակը փոխվում է այն ժամանակ, երբ դինաստիական ամուսնությամբ ամրապնդվում են հարաբերությունները Միտաննիի և Եգիպտոսի միջև<sup>3</sup>: Միտաննիի արքա Արտադամա I-ի (Ք.ա. 1410-1400 թթ.) և եգիպտական XVIII հարստության ներկայացուցիչ Թութմոս IV-ի (Ք.ա. 1397-1388 թթ.) միջև կնքվում է պայմանագիր՝ համաձայն որի Եգիպտոսը գերիշխանություն է ստանում Քադեշի, Ամմուրուի (Փյունիկիա), Ուգարիտի նկատմամբ<sup>4</sup>: Սա նշանակում էր, որ Խեթական պետության շահերը Միջին հյուսիսում այսուհետ բախվելու էին ոչ միայն Միտաննիի, այլև Եգիպտոսի հետ:

Խեթական Սուպալիուլիումա I (Ք.ա. 1345-1322 թթ.) թագավորի օրոք խեթերը վերանվաճում են նախկինում Խաթթիին պատկանող փոքրասիական տիրույթները, Միջին հյուսիսում ստեղծում ենթակա

<sup>1</sup> Freu J., Suppiluliuma et la veuve du pharaon, Paris, 2004, p. 24.

<sup>2</sup> Հայաստանի հարակից երկրների պատմություն, հ. 1, Երևան, 2013, էջ 178:

<sup>3</sup> Kitchen K.A., Pharaoh Triumphant: The Life and Times of Ramesses II, King of Egypt, Warminster, Mississauga, 1985, p. 10.

<sup>4</sup> Bryce T., The Kingdom of the Hittites, New York, 2005, p. 145.



թագավորություններ՝ Հալեպ և Կարգամիս կենտրոններով<sup>5</sup>։ Նրա օրոք սրվում են Խաթթիի հարաբերությունները Եգիպտոսի հետ, ինչը կապված էր Թուրանհամոնի (Ք.ա. մոտ 1332-1323 թթ.) այրի Անխեսենամոնի հետ։ Վերջինս, իր ամուսնու մահվանից հետո, խնդրում է խեթական թագավորին իր որդիներից մեկին ուղարկել Եգիպտոս՝ որպես իրեն ամուսին և փարավոն<sup>6</sup>։ Սակայն, Եգիպտոսի սահմանների մոտ դավադրաբար սպանվում է Սուպպիլուիլիումայի որդի Ցանանցան, որին ի պատասխան խեթական զորքը թագաժառանգ Աոնուվանդայի գլխավորությամբ, մտնում է Եգիպտոսի վերահսկողության տակ գտնվող Հարավային Սիրիա և խոշոր ավերածություններ իրականացնում<sup>7</sup>։

Եգիպտոսը XIX հարստության շրջանում Սեթի I-ից (Ք.ա. 1290-1279 թթ.) սկսած նպատակ է ունենում վերականգնել նախորդ տասնամյակներում Արևելամիջերկրածովյան ավազանում կորցրած իր գերիշխանությունը։ Սեթի I-ը հարձակումներ է իրականացնում խեթերից կախյալ Ամուրրուի և Քադեշի դեմ<sup>8</sup>։

Ք.ա. 1279 թ. Եգիպտոսում գահ է բարձրանում Սեթի I-ի որդին՝ Հին Եգիպտոսի պատմության ամենահայտնի փարավոններից մեկը՝ Ռամզես II-ը (Ք.ա. 1279-1213 թթ.)։ Վերջինիս նպատակն է դառնում վերականգնել և ընդարձակել Եգիպտոսի առաջավորասիական տիրույթները<sup>9</sup>։

Այսպիսով՝ դարձյալ բախվում են երկու հզոր տերությունների՝ Եգիպտոսի և Խաթթիի շահերը։ Այս անգամ արդեն եգիպտա-խեթական առճակատման կենտրոնում Եգիպտոսի փարավոն Ռամզես II-ն էր և խեթական թագավոր Սուվատալի II-ը (Ք.ա. մոտ 1295-1282 թթ.)։

Իր իշխանության 4-րդ տարում Ռամզեսը նախաձեռնում է առաջին արշավանքը դեպի Առաջավոր Ասիա՝ նպատակ ունենալով իրեն ենթարկել Պաղեստինի և Փյունիկիայի առափնյա տարածքները<sup>10</sup>։ Վերջինս բանակը բաժանում է չորս զորամասերի՝ դրանց տալով եգիպտական չորս աստվածների՝ Ամոնի, Ռայի, Պտախի և Սեթի

<sup>5</sup> Bryce T., նշվ. աշխ., էջ 51։

<sup>6</sup> Freu J., նշվ. աշխ., էջ 73։

<sup>7</sup> Հայաստանի հարակից երկրների պատմություն, հ. 1, էջ 181։

<sup>8</sup> Kitchen K. A., նշվ. աշխ., էջ 25։

<sup>9</sup> История древнего мира, Москва, 1983, с. 252.

<sup>10</sup> Перепёлкин Ю. Я., История Древнего Египта, Санкт-Петербург, 2000, с. 327.



անունները: Ինքը՝ Ռամգեսը, գլխավորում է Ամոնի անունը կրող գորամասը<sup>11</sup>:

Համաձայն եգիպտական արձանագրությունների Ռամգեսի գորքի թիվը հասնում էր 47500-ի: Խեթական Մուվատալլի II թագավորի գորքը անցնում էր 35000-ից: Խաթթիի արքային օգնական զորաջոկատներ են ուղարկում նաև Միտտանին, Արցավան, Լուկկան, Վիլուսան, Կիցցուվատնան, Կարգամիսը, Ուգարիտը և այլ երկրներ: Խեթական բանակը շարժվում է դեպի Սիրիայի Քադեշ քաղաք<sup>12</sup>:

Մուղակի մեջ գցելով եգիպտացիներին՝ Ք.ա. 1274 թ. Սիրիայի Քադեշ քաղաքի մոտ Մուվատալլին անսպասելի հարձակում է գործում եգիպտական Ռա աստծո անունը կրող գորամասի վրա: Վերջինիս անհաջողությունների մասին տեղեկանալով՝ Ռամգես II-ը շտապում է Քադեշ, բայց հայտնվում է խեթական 2500 մարտակառքերի շրջափակման մեջ: Նրան օգնության են հասնում եգիպտական մյուս գորամասերը: Ռամգեսը մեծ դժվարությամբ է փրկվում գերի ընկնելուց<sup>13</sup>:

Չնայած եգիպտական արձանագրություններում Ռամգեսի հաղթանակի մասին վկայություններին՝ իրականում տեղի ունեցած ճակատամարտում կողմերից և ոչ մեկը չի հաղթում: Արդյունքում խեթերը կրկին նվաճում են Ամմուրուն և պահպանում իրենց գերիշխանությունը Հյուսիսային և Կենտրոնական Սիրիայի նկատմամբ<sup>14</sup>:

Քադեշի ճակատամարտից հետո, սակայն, չեն ավարտվում եգիպտա-խեթական առճակատումները: Ռամգես II-ը մեկ տասնամյակից ավելի պայքարելուց հետո միայն կարողանում է խեթերին դուրս հանել Հարավային Սիրիայից, գրավել Քադեշն ու բազմաթիվ այլ քաղաքներ<sup>15</sup>:

Եգիպտա-խեթական փոխառնչությունների հաջորդ կարևոր փուլն սկսվում է Խաթթիի մեծ արքա Խաթթուսիլի III-ի (Ք.ա. մոտ 1265-1240 թթ.) գահ բարձրանալուց հետո: Վերջինս մինչ այդ գահից զրկել էր Մուվատալլիի որդուն՝ Մուրսիլի III-ին (Ուրիսի-Թեշուբ), որը այնուհետև արքայություն է եգիպտոս<sup>16</sup>:

<sup>11</sup> Kitchen K. A., նշվ. աշխ., էջ 53:

<sup>12</sup> Bryce T., նշվ. աշխ., էջ 235:

<sup>13</sup> Freu J., նշվ. աշխ., էջ 145-146:

<sup>14</sup> Հայաստանի հարակից երկրների պատմություն; հ. 1, էջ 183:

<sup>15</sup> История древнего мира, с. 253:

<sup>16</sup> История Древнего Востока, ч. 2, Москва, 1988, с. 151.



Իր կառավարման հենց սկզբում Խաթթուսիլի III-ը միտված էր բարելավելու հարաբերությունները ժամանակի մեկ այլ հզոր տերության՝ Ասորեստանի հետ, որը ևս տարածաշրջանում իր շահերն էր հետապնդում։ Խաթթուսիլի III-ի արտաքին քաղաքականության մեջ կարևոր քայլ էր նաև Եգիպտոսի հետ հարաբերությունների կարգավորումը<sup>17</sup>։

Ք.ա. 1259 թ. Ռամզես II-ը և Խաթթուսիլի III-ը Սիրիայում Եգիպտոսի և Խաթթիի ազդեցության գոտիների միջև ընկած սահմանամերձ հատվածում, կնքում են «հավերժական խաղաղության և բարեկամության պայմանագիր»։ Պայմանագիրը կազմվել է աքքադերենով, որը թարգմանվել է նաև եգիպտերեն և արձանագրվել է Կառնակի տաճարի պատին։

Համաձայն պայմանագրի՝ կողմերը պարտավորվում էին.

- միմյանց միջև առաջացած տարածքային խնդիրները լուծել միայն խաղաղ բանակցությունների միջոցով,
- չաջակցել միմյանց հակառակորդներին,
- անհրաժեշտության դեպքում օգնել միմյանց երրորդ կողմի դեմ ռազմական գործողություններում<sup>18</sup> (խոսքը վերաբերում է մասնավորապես Ասորեստանին)։

Պայմանագիրն ամրապնդվում է Ռամզես II-ի և խեթական Խաթթուսիլի III-ի դստեր դինաստիական ամուսնությամբ։ Վերջինս ընդունում է եգիպտական Սաատհորնեֆրուրա անունը<sup>19</sup>, և ի տարբերություն փարավոնների օտարազգի այլ կանանց, որոնք զբաղեցնում էին երկրորդական դիրք եգիպտական արքունիքում, դառնում է փարավոնի գլխավոր կինը։

Պայմանագրի կնքումից հետո եգիպտա-խեթական փոխառնչությունները կրում էին հիմնականում խաղաղ բնույթ։ Երկու երկրների միջև սկսվում է ակտիվ դիվանագիտական նամակագրություն։ Խաթթիի մայրաքաղաք Խաթթուսայի արխիվում պահպանվել են Ռամզես 2-րդի նամակները՝ ուղարկված Խաթթուսիլիին և նրա կնոջը՝ Պուդուիեպային<sup>20</sup>։

<sup>17</sup> Bryce T., նշվ. աշխ., էջ 277։

<sup>18</sup> Kitchen K. A., նշվ. աշխ., էջ 76-77։

<sup>19</sup> Cannuyer Ch., Le grand «marriage hittite» de Ramsès II et son empreint dans la mémoire égyptienne, Identité et altérité culturelles: Le cas des Hittites dans le Proche-Orient ancien, Bruxelles, 2010, p. 94.

<sup>20</sup> Bryce T., Letters of the Great Kings of the Ancient Near East: The Royal



Այսպիսով՝ միջազգային դիվանագիտության պատմության մեջ հաշտության պայմանագրի նախատիպ հանդիսացող այս փաստաթղթում հստակեցվում են երկու խոշոր տերությունների միջև տարածքային խնդիրները, ինչի արդյունքում Հյուսիսային Սիրիան և Հյուսիսային Փյունիկիան անցնում են Խեթական պետությանը, իսկ Հարավային Սիրիան, Հարավային Փյունիկիան և Պաղեստինը՝ Եգիպտոսին, ավարտվում են դեռևս Ք.ա. XV դարից ծավալվող եգիպտա-խեթական առճակատումները, ինչը նպաստում է Առաջավոր Ասիայում խաղաղության պահպանմանը:

SARGSYAN ANZHELA

(ISEC)

EGYPTIAN-HITTITE MILITARY-POLITICAL RELATIONS  
IN THE REIGN OF RAMESSES II

This article is about the relations between Egyptian and Hittite states, which started in XV century BC. The king of Egyptian XVIII dynasty Thutmos IV and the king of Mitanni Artadama I signed an agreement and Egypt got hegemony over Kadesh, Ammuru (Phoenicia) and Ugarit. This agreement strained Hittite state's relations with Mitanni and Egypt.

The conflict between Egypt and Hittite states continued during the reign of the Egyptian XIX dynasty's representative Sety I, as well as after the latter's son, Ramesses II- era. It would be appropriate to take the battle of Kadesh as the culmination of the struggle between Egyptian Pharaoh Ramesses and the Hittite king Muwatalli II. The battle of Kadesh took place in 1274 BC where both parties didn't succeed. The battle was followed by so called "Contact of eternal peace and friendship" signed by Ramesses II and Hattusili III, 1259 BC. The treaty was reinforced by the dynastic marriage between Ramesses II and the princess of Hittite.

Thus, this document, which is a prototype of a peace treaty in the history of international diplomacy, helps to clarify the territorial conflicts between the two superpowers (Hatti, Egypt).